

Dr Bartosz Łukaszewski

Mgr Dominik Kuciński

**FUNKCJONOWANIE SPOŁECZNO-EMOCJONALNE
PODOPIECZNYCH FUNDACJI „NASZYM DZIECIOM”
PERSPEKTYWA EWALUACYJNA**

Fundacja „Naszym Dzieciom” realizuje programy profilaktyczne i animacyjne, których celem stanowi budowanie funkcjonalnej adaptacji młodzieży w okresie adolescencji (ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży zagrożonej marginalizacją i wykluczeniem społecznym)¹. Ów cel związany jest bezpośrednio z niwelowaniem czynników ryzyka dewiacyjnego (obecnych na polu m.in. środowiska rodzinnego, środowiska szkolnego, grupy rówieśniczej), a także poszukiwaniem i wykorzystywaniem w ramach pracy wychowawczej i animacyjnej czynników rozwoju społeczno-osobowościowego. Szczególną rolę w tym kontekście pełni działający od 2008 roku Klub Młodzieżowy „Pod Schodami”, prowadzony przez Fundację², którego obecność w ramach lokalnej społeczności³ wpływa na możliwość instytucjonalnej organizacji wolnego czasu dorastających jednostek.

Z racji społecznie użytecznej działalności Klubu szalenie ważnym staje się zagadnienie skuteczności realizowanych programów. Ocenie powyższego aspektu służy przede wszystkim ewaluacyjna perspektywa badań empirycznych⁴. Niniejszy artykuł stanowi zatem prezentację pilotażowego etapu projektu badawczego o charakterze ewaluacyjnym – „Relacje z otoczeniem – znaczenia, symbole, wartości – czynniki rozwoju i ryzyka na przykładzie podopiecznych Fundacji „Naszym Dzieciom”⁵.

¹ Zob. <http://fundacjanaszymdzieciom.pl/o-fundacji/o-nas/>, dnia 29.01.2014.

² Zob. <http://fundacjanaszymdzieciom.pl/category/mlodziez/>, dnia 29.01.2014.

³ Osiedle Jelonki w dzielnicy Bemowo.

⁴ Przy ujmowaniu ewaluacji jako „systematycznego badania wartości lub cech konkretnego programu, działania lub obiektu z punktu widzenia przyjętych w tym celu kryteriów, w celu jego usprawnienia, rozwoju lub lepszego zrozumienia”, zob. L. Korporowicz, **Ewaluacja w edukacji**, Warszawa 1997, zob. także m.in. B. Ciężka, **Pojęcie ewaluacji i jej rodzaje**, w: Polskie Towarzystwo Ewaluacyjne, **Ewaluacja – kwestie ogólne, Warszawa 2005**, s. 3-8, K. Ekiert, **Ewaluacja w administracji publicznej. Funkcje, standardy i warunki stosowania**, Warszawa 2004, s. 6-8.

⁵ Wstępne wnioski z badań zob. m.in. w B. Łukaszewski, **Uwarunkowania procesu wychowania w świetle subkultur i środowisk młodzieżowych zagrożonych wykluczeniem społecznym**, Jarosław 2013, s. 124.

Fundamenty metodologiczne:

Pozyskiwaniu danych społecznych dotyczących funkcjonowania podopiecznych Fundacji „Naszym Dzieciom” służy kwestionariusz ankiety „face to face” obejmujący następujące bloki tematyczne: relacje interpersonalne, funkcjonowanie społeczno-emocjonalne, samoocena, nauka-cele-aspiracje. Reprezentatywna dla Klubu Młodzieżowego „Pod Schodami” próba badawcza (pod względem kluczowych cech społeczno-demograficznych) obejmowała 70 osób.

W kwestionariuszu zastosowano skalę szacunkową (tzw. skalę Likerta) według której przyporządkowano odpowiedzi (cyfry od 1 do 5 gdzie 1 odpowiada ocenie zdecydowanie źle, 2 raczej źle, 3 średniej, 4 raczej dobrze, a 5 zdecydowanie dobrze). Celem pogłębienia pozyskiwanych danych o charakterze ilościowym poszczególne bloki narzędzia badawczego odpowiadające wyróżnionym zakresom tematycznym rozszerzono o pytania otwarte służące uzyskaniu pogłębionych deklaracji dotyczących społecznego funkcjonowania jednostki i indywidualnych znaczeń/jednostkowej percepcji. Zastosowana strategia badawcza jest szczególnie ważna z racji kluczowego wpływu specyfiki indywidualnej refleksji adolescentów na kształt ich partycypacji w rzeczywistości społecznej.

Kierując się kryterium trafności i rzetelności badawczej w celu zwiększenia precyzji pomiaru wyżej zaprezentowaną metodę badawczą o charakterze ilościowym uzupełniono przy pomocy praktycznego elementu orientacji jakościowej - zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI), przeprowadzonego z 11 osobami (9 płci męskiej, 3 płci żeńskiej, w wieku 14-22 lata, po 2 osoby w wieku 14, 17, 18, 22 lat oraz 3 osoby w wieku 15 lat). Scenariusz wywiadu „Relacje z otoczeniem – znaczenia, symbole, wartości” obejmuje następujące zakresy analityczne (komplementarne względem wyżej przedstawionego kwestionariusza ankiety): interakcje z osobami dorosłymi – rodzina, szkoła, inni dorośli (mocne/słabe strony, szanse/zagrożenia), normy społeczne – nakazy, zakazy, powinności, emocje/uczucia (mocne/słabe strony, szanse/zagrożenia), refleksyjność, samoświadomość, tożsamość. Kształt uzupełniającego narzędzia badawczego umożliwia eksplorację czynników (interakcyjnych, symboliczno-refleksyjnych) umożliwiających rozwój osobowy, a także czynników ryzyka w wyznaczonych (modelowo) płaszczyznach relacji z otoczeniem. Dychotomiczna struktura zaczerpnięta została z analizy SWOT (mocne/słabe strony).

Pilotażowy etap eksploracji materiału badawczego obejmował analizę 20 wywiadów (młodzież w wieku 13-18 lat, 15 osób płci męskiej, 5 płci żeńskiej), a także analizę zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI).

Charakterystyka procesu wnioskowania:

W zakresie konkluzyjnego aspektu badań zastosowano podstawową interpretację analizy statystycznej opartej o dane pozyskane w ramach kwestionariusza ankiety, pogłębienie w postaci analizy korelacji zmiennych przy pomocy współczynnika korelacji r-Pearsona (umożliwiający weryfikację poziomu liniowego współwystępowania zmiennych), a także interpretację intersubiektywnej perspektywy pozyskanej w ramach zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI). Powyższe w ramach perspektywy porównawczej, dynamicznego ujęcia badań społecznych – w podejmowanym przypadku związanego z porównaniem szeroko pojętego funkcjonowania społeczno-emocjonalnego podopiecznych na początku programu w roku 2010 oraz pod koniec programu w roku 2012. W tym kontekście, w celu rozwinięcia perspektywy komparatywnej (quasi-panelowej) do analizy włączono również dane jakościowe pozyskiwane w ramach wcześniej zrealizowanych zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI), w oparciu o analogiczną grupę młodzieży.

Wnioski:

W początkowej fazie realizacji programu podopieczni charakteryzowali się postawami wycofanymi, zaburzeniami ładu ewaluatywnego, brakiem sprecyzowanej hierarchii wartości wpływającej na kształtowanie celów egzystencjalnych oraz granic zachowań w relacjach interpersonalnych, a także zaniżoną samooceną – wynikającą zarówno z dezintegracji środowiska rodzinnego, jak i rodzinnego usytuowania w strukturze społecznej (spauperyzowanego, zagrożonego marginalizacją). Jako egzemplifikację przytoczyć można następujące wypowiedzi zarejestrowane podczas jednego ze zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI), zrealizowanego w sierpniu 2010 roku: „mama mi dużo mówi, żebym się inaczej zachowywał, a ja wychodzę na osiedle i palę szlugi, jointy itd. Dużo razy mi mówi, żebym nie palił, a ja robię i tak to co chcę”⁶, „Jak mama mi mówi, żebym jak wychodzę nie robił pewnych rzeczy to mówię ‘tak, ok, dobrze’, a później wychodzę i robię swoje, pomimo to, że mama wie, że robię te złe rzeczy, to nie okazuje mi tego, że ona to wie, stara mi się tego nie okazywać. Nie mieszkam z ojcem, też ojciec miał w ‘głębokim poważaniu’, no i to może większość tych rzeczy to też to, że się wychowałem bez ojca”⁷. Powyższe problemy adaptacyjne znajdują pole eksternalizacji w postaci zachowań ryzykownych, zgodnie

⁶ Kamil, 17 lat.

⁷ Tenże.

z następującą wypowiedzią: „po pijaku, to różne takie dziwne rzeczy się robiło, że na pewno nie chciałbym tego robić, ciężko powiedzieć, czego bym już nie zrobił...”⁸, „piję piwo, gram na maszynach”⁹, „jak anonimowe, to jeszcze palenie”¹⁰.

Przechodząc do prezentacji aktualnych wyników badań należy stwierdzić, iż w odniesieniu do wyróżnionych i zawartych w ramach narzędzia badawczego płaszczyzn relacji adolescenta z otoczeniem, wyznaczających zakres analityczny procesu badawczego, uzyskano następujące rezultaty:

- w zakresie relacji interpersonalnych z osobami dorosłymi najwyżej oceniane są relacje z tzw. innymi dorosłymi¹¹, słabiej z dorosłymi w środowisku rodzinnym, najslabiej natomiast relacje z nauczycielami w środowisku szkolnym
- w zakresie relacji z rówieśnikami najwyżej oceniane są relacje z rówieśnikami w grupie rówieśniczej poza szkołą, słabiej relacje z rówieśnikami w szkole, najslabiej natomiast relacje z rówieśnikami w klasie
- w obrębie podkategorii określonej jako wykonywanie zadań zwraca uwagę wysoka ocena aktywności, niższa kreatywności oraz najniższa umiejętności konstruktywnego rozwiązywania problemów w grupie¹²
- w bloku dotyczącym funkcjonowania społeczno-emocjonalnego, w ramach podkategorii dotyczącej funkcjonowania społecznego najwyżej oceniane jest szanowanie cudzej własności, następnie pomocność w stosunku do innych, pozycja w grupie, umiejętność przyjmowania krytyki, najniżej natomiast przestrzeganie zasad
- w kontekście funkcjonowania emocjonalnego 60% respondentów stwierdza, iż sytuacje w których nie radzą sobie z własnymi emocjami zdarzają się średnio często, po 15% często i rzadko, po 5% bardzo często i bardzo rzadko
- najczęstsze emocje w powyższych sytuacjach to agresja – 70%, złość (gniew) – 65% oraz smutek - 25% (współwystępujące), pozostałe to strach – 20% oraz wycofanie – 5%¹³

⁸ Mateusz, lat 20.

⁹ Tenże.

¹⁰ Aleksander, lat 16.

¹¹ Należy stwierdzić, iż podstawowi „inni dorośli” w ramach percepcji uczestników programów w KM „Pod Schodami” to wychowawcy/kadra Klubu.

¹² Wynika to zapewne z faktu, iż pojęcie aktywności konotowane jest w sposób ogólny, bez ukierunkowania/celu aktywności.

¹³ Należy nadmienić, iż przy odpowiedzi na pytanie o sytuacje w których respondenci nie radzą sobie z własnymi emocjami możliwy był wybór więcej niż jednej z pięciu wyróżnionych kategorii tworzących kafeleterię odpowiedzi.

- respondenci deklarują najwyższą samoocenę w środowisku rówieśniczym, niższą w rodzinie, najniższą natomiast w szkole

Najczęstsze tendencje zauważalne w ramach pytania otwartego dotyczącego nauki, celów i aspiracji, w ramach komponentu dotyczącego edukacji wiążą się z bieżącymi obowiązkami szkolnymi¹⁴, ewentualnie wyrównywaniem braków. Cele i aspiracje adolescentów zogniskowane są wokół prób samorealizacji na polu zainteresowań takich jak sport (piłka nożna, koszykówka, sztuki walki, rugby), muzyka (w formie własnej twórczości¹⁵), streetart/graffiti, motoryzacja, informatyka, historia, logistyka, medycyna, weterynaria¹⁶. Pozostałe cele i aspiracje wiążą się głównie z poszukiwaniem wypełnienia luki na polu potrzeby bliskości¹⁷ w ramach związków uczuciowych, których deklarowany, nadrzędny cel stanowi założenie rodziny. Powyższy stan rzeczy jest wprost proporcjonalny do celów egzystencjalnych korespondujących z zakresem tzw. wartości materialistycznych¹⁸, o czym świadczą następujące, hasłowe deklaracje celów – „mieć dobrą pracę”, „stabilna praca”, „dobrobyt”.

Należy dodać, iż formułowanie celów i aspiracji stanowiło dla respondentów największą trudność ze wszystkich zagadnień poruszanych w ramach kwestionariusza ankiety, a w czterech przypadkach respondenci stwierdzili, iż nie posiadają celów oraz aspiracji. Ów stan rzeczy zdaje się korespondować z faktem negatywnej oceny pozalekcyjnej oferty szkół, niedostosowanej do zainteresowań adolescentów, bądź stwierdzeniem jej braku – oprócz zajęć wyrównawczych i sporadycznie zajęć sportowych respondenci stwierdzają, iż nie uczęszczają na żadne zajęcia pozalekcyjne.

Analiza danych pozyskanych w ramach interpretacji danych statystycznych umożliwia wyprowadzenie następujących wniosków:

- czynniki wpływające na tzw. ryzyko dewiacyjne zauważyć można zarówno w sferze instytucjonalnej – agend socjalizujących takich jak: rodzina – począwszy od etapu jej dezintegracji, szkoła – w zakresie dysfunkcji w relacjach uczeń – nauczyciel, a także

¹⁴ Epizodycznie także stwierdzeniem konieczności bezpośredniej nauki zawodu.

¹⁵ Przeważają następujące deklaracje – „nagrywać dobre kawałki”, „nagrać płytę”, „wydać legalną płytę”, „nagrać jak najwięcej kawałków”, „zagrać dobry koncert”, „znaleźć się na mixtape Studia Projekt”.

¹⁶ Zarówno w ramach zwiększenia indywidualnej wiedzy jak również podstawy do kontynuacji edukacji na poziomie szkolnictwa wyższego.

¹⁷ Związanej z rozkładem środowiska rodzinnego.

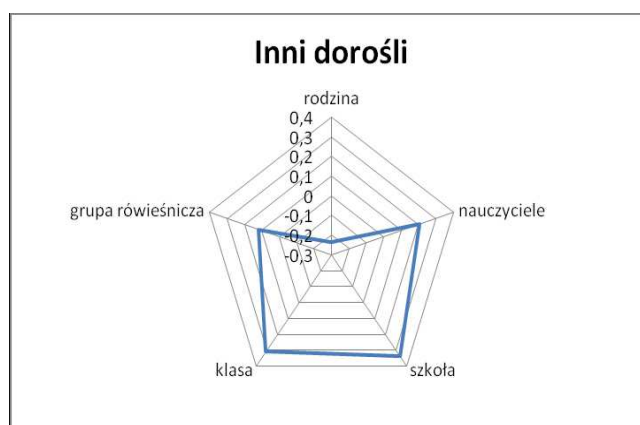
¹⁸ A. Jasińska-Kania, **Wartości i normy moralne a procesy przemian w Polsce i w Europie**, w: J. Mariański, L. Smyczek (red.), **Wartości, postawy i więzi moralne w zmieniającym się społeczeństwie**, Kraków 2009, s. 15-35.

braku instytucjonalnej organizacji czasu wolnego¹⁹, jak również na płaszczyźnie grupy rówieśniczej (co wiąże się głównie z okresem adolescencji, a także m.in. z wypełnianiem braków na polu organizacji czasu wolnego, ew. z lukami aksjologicznymi w zakresie transmisji wartości w rodzinie i ich kompensacją na polu interakcji rówieśniczych, influencją tzw. znaczących innych)

- czynniki rozwoju społeczno-osobowościowego nie występują natomiast w sferze instytucjonalnej – agend socjalizujących, są natomiast dostrzegalne na polu grupy rówieśniczej, posiadającej subkulturyzujące oddziaływanie, zogniskowane wokół grupowych, wspólnych zainteresowań, a także epizodycznie w zakresie zainteresowań ściśle indywidualnych

Korelacje liniowe:

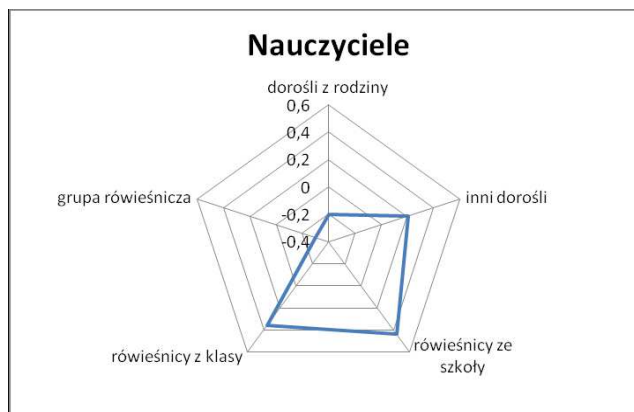
W zakresie pogłębiającej analizy przy pomocy współczynnika korelacji r-Pearsona w zakresie relacji interpersonalnych uzyskano m.in. następujące rezultaty²⁰:

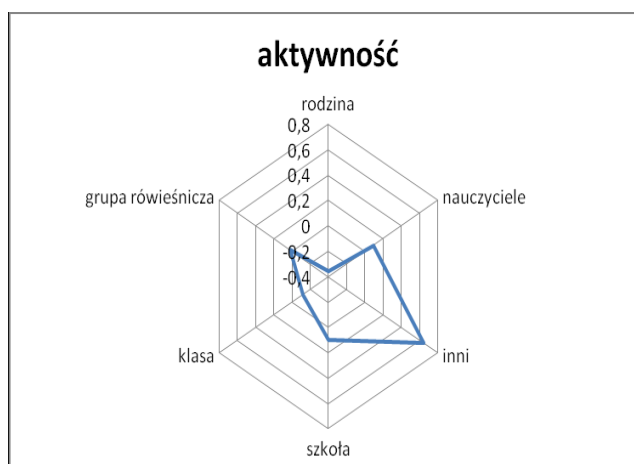
Pozytywne relacje z innymi dorosłymi współwystępują z pozytywnymi ocenami relacji z innymi kategoriami, za wyjątkiem rodziny. Jest zjawiskiem charakterystycznym, iż właśnie na linii młodzież-rodzina dochodzi do wyraźnych zaburzeń relacji interpersonalnych.

¹⁹ Zauważalny w ramach odpowiedzi na pytanie otwarte - „w jaki sposób spędzasz czas wolny w szkole (np. między lekcjami)?”.

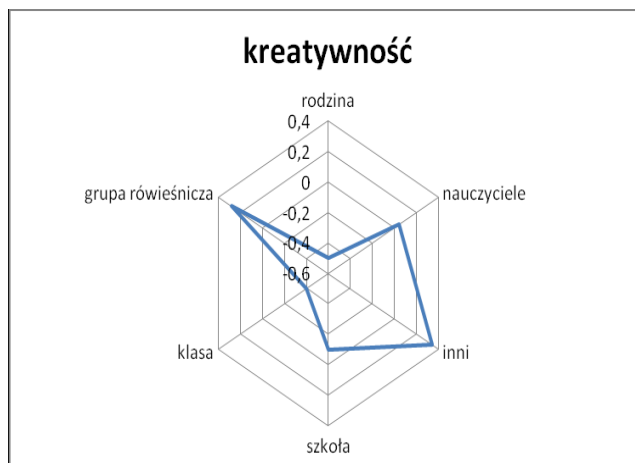
²⁰ Im linia wykresu jest bliższa środkowi, tym stopień izolacji między ocenianą kategorią a kategorią umieszczoną na zakończeniu linii jest wyższy.

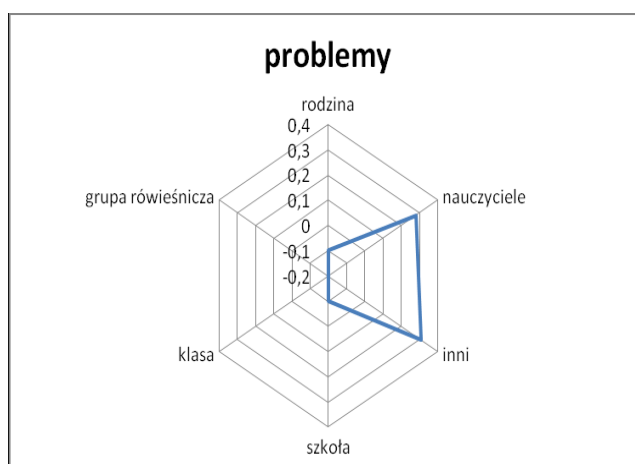
Daje się zauważyć potencjalną możliwość istnienia swoście pojmowanych barier między nauczycielami a grupą rówieśniczą i dorosłymi z rodziny.

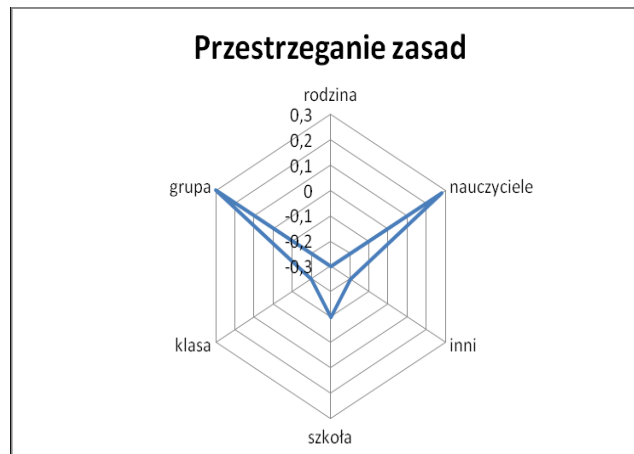
Wyraźnie widać, że aktywność w wykonywaniu zadań jest relatywnie najsilniej powiązana z pozytywną oceną relacji z „innymi dorosłymi”, natomiast najslabiej z pozytywną oceną z „dorosłymi z rodziny”. Spostrzeżenie to pozostaje w ścisłym związku z wcześniej sygnalizowanymi dysfunkcjami na linii młodzież-rodzina. W związku z powyższym rodzi się może zasadne pytanie, w jakim stopniu i w jakim zakresie dysfunkcje te mogą stanowić przyczynę pojawiających się zaburzeń wychowawczych podopiecznych FND.

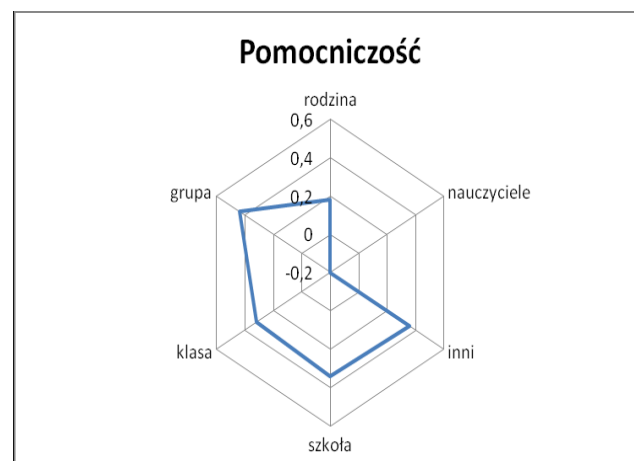
W przypadku analizy oceny kreatywności w wykonywaniu zadań na pierwszy plan ponownie wybija się związek z pozytywną oceną relacji z „innymi dorosłymi”, ale także z „grupą rówieśniczą”. Z powyższej obserwacji wynika wniosek, iż oddziaływanie przedstawicieli obu tych kategorii stanowi istotny czynnik stymulujący badaną młodzież do rozwijania własnej kreatywności, do aktywnego działania, do rozwijania swoich uzdolnień i zainteresowań. Jest to szczególnie interesujące i ważne spostrzeżenie, zwłaszcza jeśli uwzględni się potencjalną możliwość prospołecznego skanalizowania owej kreatywności w działaniu, a także wykorzystania jej do rozwoju kapitału społecznego w tej oddolnej płaszczyźnie.

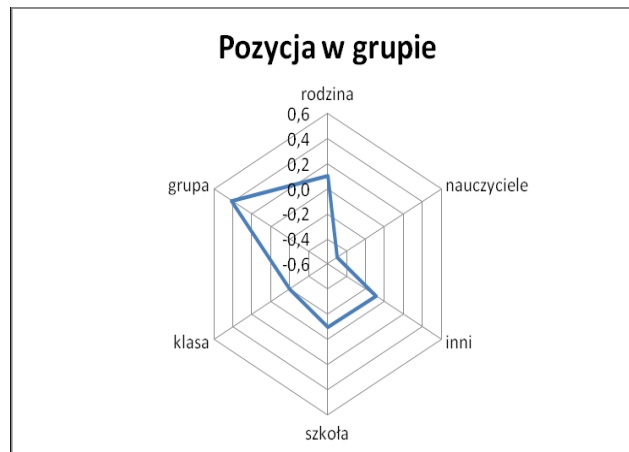
Przechodząc do analizy umiejętności konstruktywnego rozwiązywania problemów wyraźnie rzuca się w oczy fakt, że umiejętność ta jest relatywnie najsilniej związana z pozytywną oceną relacji z nauczycielami oraz innymi dorosłymi, natomiast najsłabiej z grupą rówieśniczą i rówieśnikami z klasy.

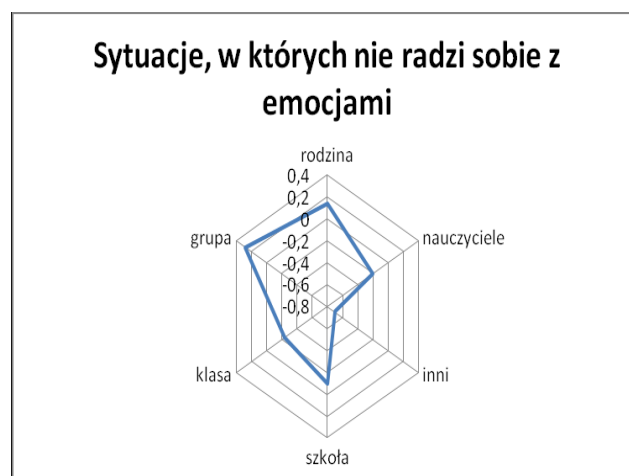
Przestrzeganie zasad, stanowiące jeden z elementów funkcjonowania społecznego jest relatywnie najsilniej powiązane z pozytywną oceną relacji w grupie rówieśniczej oraz z nauczycielami, natomiast najslabiej z rodziną. Po raz kolejny okazuje się, że to właśnie w przypadku relacji ze środowiskiem rodzinnym obserwowane jest współwystępowanie elementów o charakterze patogennym, ściślej ujmując - problem z przestrzeganiem ustalonych reguł. Rodzi się pytanie, o to, jaka jest przyczyna takiego stanu rzeczy, dlaczego właśnie rodzina, która winna stanowić środowisko socjalizacyjne, umożliwiające dziecku internalizację obowiązującego systemu normatywnego, nie spełnia jednej ze swoich fundamentalnych funkcji.

W przypadku skłonności do udzielania pomocy wobec innych jedynie pozytywna ocena relacji z nauczycielami jest w sposób wyraźny najslabsza ($r=-0,19$). Wartość współczynników korelacji r-Pearsona, dla pozytywnych relacji z pozostałymi kategoriami osób jest względnie podobna, z zastrzeżeniem, że dla dorosłych z rodziny przyjmuje wartość $r=0,18$, natomiast dla grupy rówieśniczej już $r=0,44$.

Nie może wzbudzać zaskoczenia fakt, że zaobserwowano stosunkowo silny związek między oceną pozycji w grupie a relacjami z grupą rówieśniczą ($r=0,41$). Bardziej zastanawiającym jest spostrzeżenie, że na kolejnym miejscu uplasowały się relacje z dorosłymi ze środowiska rodzinnego ($r=0,1$), podczas gdy z kolei relacje z rówieśnikami ze szkoły czy z klasy są negatywnie skorelowane z oceną pozycji w grupie. Dla wspomnianych dwóch kategorii osób wartość współczynnika korelacji r-Pearsona wynosi odpowiednio: $r=0,1$ oraz $r=0,2$. Należy podkreślić z kolei silny ujemny związek między oceną relacji z nauczycielami a oceną pozycji w grupie ($r=-0,5$). Można odnieść wrażenie istnienia silnie zarysowanej bariery pomiędzy kategorią „my” – „oni”, w której nauczyciele znajdują się po przeciwnej stronie. Wynika z tego, że bliskie relacje ze środowiskiem nauczycielskim mogą stanowić realną barierę w osiągnięciu wysokiej pozycji w grupie.

Ocena częstotliwości występowania takowych sytuacji została zapisana tak, iż wyższa cyfra oznacza mniejszą częstotliwość pojawiania się takich sytuacji. Tym samym większa wartość współczynnika korelacji r-Pearsona wskazuje na to, że im lepiej oceniane są relacje z daną kategorią osób, tym respondent rzadziej zmagają się z problemem sytuacji, w których nie radzi sobie z emocjami. Godnym zauważenia (a jednocześnie logicznym) jest fakt, iż brak sytuacji, w których podopieczni nie radzą sobie z własnymi emocjami związany jest z dobrymi relacjami z grupą rówieśniczą i rodziną, ich występowanie ze złymi relacjami ze środowiskiem rówieśniczym i najbliższymi w domu rodzinnym.

Zwraca uwagę silna ujemna korelacja między sytuacjami, w których młodzież nie radzi sobie z emocjami a kategorią innych dorosłych. W związku z tym należy stwierdzić, iż takie wskazanie należy interpretować dwojako – inni dorośli nie determinują w relacjach interpersonalnych sytuacji, w których podopieczni nie radzą sobie z emocjami (zależność ujemna), jednocześnie dobre relacje z innymi dorosłymi nie wiążą się z brakiem problemów emocjonalnych. Należy więc skonstatować, iż trudności w relacjach interpersonalnych z dorosłymi w rodzinie oraz nauczycielami w środowisku szkolnym wpływają na problemy emocjonalne, a ich określona etiologia determinuje próby rozwiązywania w relacjach z innymi dorosłymi. Jak zostało już wcześniej nadmienione podstawowi „inni dorośli” dla uczestników programów KM „Pod Schodami” to wychowawcy i kadra Klubu.

Pogłębiających informacji w tym kontekście dostarczają deklaracje młodzieży pozyskane w ramach zogniskowanego wywiadu grupowego (FGI) – „jak jest jakiś problem, to nie ma takiej rozmowy, z rodzicami nie mam rozmowy żadnej i jej nie było, przez parę lat nauczyłem się samemu sobie radzić”²¹, „te nauczycielki to są jakieś...za byle co od razu krzyczy...”²². Powiązane z powyższymi problemy emocjonalne związane są m.in. ze złością, przejawiającą się m.in. w zachowaniach agresywnych – „jak już mnie coś zdenerwuje to nie panuję nad tym (...)”²³, „(...) jak wybucham to już źle ze mną i z otoczeniem”²⁴. W tym kontekście należy dodać, iż wielu podopiecznych KM „Pod Schodami” to osoby, które w ramach inicjacji na polu zachowań ryzykownych weszły w konflikt z prawem, a w niektórych przypadkach aktywność „dewiacyjna” doprowadziła do nadzoru kuratorskiego.

²¹ Łukasz, lat 18.

²² Dominik, lat 14.

²³ Mateusz, lat 15.

²⁴ Paulina, lat 17.

Podsumowanie:

Powyższe wnioski świadczyć mogą o osłabieniu roli rodziny i szkoły na polu kontroli społecznej w aspekcie transmisji określonych, funkcjonalnych (z punktu widzenia ładu społecznego) norm i wartości. Silna zależność między aktywnością i kreatywnością, a relacjami młodzieży z innymi dorosłymi wskazuje na konieczność dalszego realizowania programu i rozwijania czynników rozwoju społeczno-osobowościowego (co prowadzi do tworzenia kapitału społecznego) w ramach indywidualnych i grupowych zainteresowań oraz pasji. Transformacja zainteresowań na pole aspiracji oraz celów (zauważalna u niektórych uczestników programu) przemodelowuje indywidualny sposób percepcji z buntu i frustracji na działalność pozytywną, nierzadko prospołeczną. Jest to tym ważniejsze, iż w początkowej fazie realizacji programu, w roku 2010 bunt i frustracja były najważniejszym elementem sposobu percepcji rzeczywistości młodych jednostek.

Wykaz skrótów: FND – Fundacja „Naszym Dzieciom”

Nota o autorach:

- dr Bartosz Łukaszewski, Instytut Socjologii UKSW. Główny kierunek zainteresowań autora to analiza dewiacji, subkultur i środowiska rodzinnego w świetle przemian „postindustrialnych”. Animator społeczno-muzyczny w Fundacji „Naszym Dzieciom”, realizator nagrań w Studiu Projekt Fundacji „Naszym Dzieciom”, dyrektor programowy Internetowego Radia Rewers
- mgr Dominik Kuciński, Instytut Socjologii UKSW. Główne kierunki zainteresowań to pamięć zbiorowa, świadomość historyczna, rodzina, młodzież, socjologia polityki, historia myśli społecznej. Obecnie przygotowuje rozprawę doktorską dotyczącą pamięci zbiorowej i historycznej warszawskich maturzystów.